

дерегулювання, лібералізація, диспаритет цен). Приклади евфемізмів можна без зусиль зустріти в медійному дискурсі. Це більш м'які заміники потенційно образливих, грубих і образливих слів і виражень. Так в СМІ народжуються тексти, де слова порожні, не несуть достатньої інформації: *стабільність, стабілізувати, субсидування, інвестування...*

Виникає десемантизація звичайних мовних одиниць: << оздоровлення економіки, зміна значення (*аренда, право господарського ведення = приватна власність, новий російський, соціально орієнтована ринкова економіка*).

Особливу роль для характеристики російської ментальності грають модальні слова, частинки і міждометія: *авось* і *небось*, *може бути*, *можливо*, *видно*, *да ну*, *-ка*, *ну* і др. «Мелкі слова» такого роду, як підкреслює вчений, зазвичай виявляються важко перекладними на інші мови. Це не означає, що ніякого носія іншої мови ніколи не може керуватися вираженими в цих словах внутрішніми налаштуваннями. Але відсутність простого і ідиоматичного засобу вираження налаштування, безумовно, буває пов'язано з тим, що вона не входить в число культурно-значимих стереотипів цього народу. Наявність таких слів, що відповідають суттєвому розриву емоційного, історичного і побутового часу і відрізняються «російська картина світу» [7].

Існують навіть «поетичні» тексти, в яких службові і модальні слова формують сюжет:

Коль скоро, раніше ніж, оскільки, не так щоб, саме, зате, як ніби внаслідок, і тільки, тим більше, що ні за що, але лише, з огляду на те, що, ібо, едла-едла і або-або – добро б, якщо б, рівно як нежело даби! [7].

Таким чином, одним з найважливіших способів передачі стереотипу є мова. Мова в самому своєму будові, лексиці, фразеології, фонетиці, в загальноприйнятих правилах, пов'язаних з темпом, остротою розмови несе відбиток ментальності свого народу.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Вежибіца А. Сопоставлення культур через посередство лексики і прагматики. М., 2001.
2. Дашкова Е. Чувство реальності. М.: Астрель, АСТ.–2002.–Т.1.– 345 с.
3. Коберник К. Анекдотическа різниця// Корреспондент. – № 34 (273). – 2007. – С.28-32.
4. Красних В. В. Етнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. – М., 2002.
5. Прохоров Ю.Е. Національні соціокультурні стереотипи мовного спілкування і їх роль в навчанні російській мові іноземців. М., 1997. – 224 с.
6. Уфимцева Н.В. Культура і проблема запозичення // Зустрічі етнічних культур в дзеркалі мови: В сопоставительному лінгвокультурологічному аспекті. – М., 2002. – С. 152-170.
7. Шмидт Э. Бестелесные радости. Проблемы тела, реальности, личности и языка в русскоязычном литературном Интернете. – <http://www.litera.ru/slova/schmidt/radosti.html> (28.05.2001).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Людмила Попко – кандидат філологічних наук, професор кафедри української й іноземних мов Державної академії керівних кадрів культури та мистецтв Міністерства культури та мистецтва України.

Наукові інтереси: неологія.

ЕКСПРЕСИВНА СВОЄРІДНІСТЬ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Ольга ПОПОВА (Бердянськ, Україна)

Визначено структуру, семантику оказіональних утворень, встановлено найбільш продуктивні способи авторського словотворення.

Here one see the defined structure, semantics, the classified most productive ways of the word-building of the occasional type in the author's prose language.

Постановка проблеми. Незважаючи на тривалу історію вивчення оказіоналізмів, вони привертають увагу дослідників, зокрема й новими гранями, аспектами входження у сучасну лінгвістичну науку.

Мова – матеріал і основа словесного мистецтва, елементи якого в структурі художнього тексту підпорядковуються закону семантичного перетворення. Художня мова, звертаючись безпосередньо до уваги читача, здатна відтворити рухи, їх пластику, звуки, психологію героя, його філософське світосприймання, тобто всю складність життя і людських почуттів у найрізноманітніших формах їх вияву. Саме в цьому і полягає специфіка і сила художнього

малювання словом, у ньому величезні зображувальні можливості мови як матеріалу словесного мистецтва. Художня мова, як відомо, спрямована на „вираження оцінки зображуваного світу з боку письменника, його ставлення до дійсності, його світосприйняття” [9: 122].

Сформована на основі безпосереднього пізнання довкілля, індивідуального досвіду, мовна картина світу репрезентована системою різноманітних мовних засобів, серед яких особливу роль виконують оказіоналізми. Їхнє семантичне навантаження в художньому тексті пов’язане з конкретним емоційним станом автора, з духовним надбанням народу – його національною мовою.

Аналіз останніх досліджень з проблематики роботи. Лінгвістичну проблему експресивності мови на різних її рівнях розробляли такі вчені, як Ш. Баллі, В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Л. Виготський, В. Виноградов, О. Леонтєв, І. Огієнко, а також О. Ахманова, В. Григор’єв, Д. Розенталь, Г. Колесник, А. Мойсієнко та ін. Так, на думку О. Ахманової, експресія – це “виражально-зображальні якості мовлення, що відрізняють його від звичайного і надають йому образності та емоційного забарвлення” [1: 124]. За В.Григор’євим, “експресія – це виразність як можливість вираження нетривіального (наприклад, художнього) змісту [6: 137]. А.Мойсієнко зауважує: «Слово – не лише ідеальний адекват дійсності; будучи самою дійсністю (матеріальною, духовною), воно здатне поширюватися в просторі і часі, нести інформацію, випромінювати емоційно-експресивну енергію» [12: 11].

Мета статті – виявити оказіоналізми в художніх текстах Олеся Гончара, диференціювати індивідуальні авторські експресеми.

Завдання: виробити теоретичні засади лінгвостилістичного трактування експресивних оказіоналізмів; виявити й проаналізувати експресивні оказіоналізми мовотворчості Олеся Гончара.

Художня література як мистецтво слова актуалізує виражальні і зображувальні можливості одиниць усіх мовних рівнів для досягнення естетичного впливу на читача і для якнайповнішого самовираження майстра слова. У мові художньої літератури мистецтво слова, образна система спілкування як специфічна риса мистецтва виявляється більше, ніж в інших стилях. Вона найчутливіший інструмент, який оперативно відображає рух мови, мовні зміни у певну епоху і т.п. [3: 26].

Мова художньої літератури більше ніж мова інших стилів насичена образами, «тут панує система спілкування у формі образів» [3: 25].

Об’єкт пізнання, проходячи крізь призму внутрішньо-емоційного світовідчуття письменника, постає перед читачем у видозміненому вигляді, тобто містить певний елемент суб’єктивності. Але яким би своєрідним не був словесний образ, якою б неординарною не була індивідуальна мовна картина світу, остання вибудовується на основі закономірностей лексико-семантичної й синтаксичної сполучуваності, властивій національній мовній картині світу. В індивідуальній мовній картині світу знаходять відображення світогляд творця і стиль мислення епохи загалом.

Слово в контексті художньої мови виступає якісно і семантично перетвореним у результаті художньо-образної мовної конкретизації – специфічної ознаки художньої мови. Художнє слово не лише є носієм визначеного речового значення, але й викликає численні асоціації з іншими словами, формує уявлення про предмети, дії, почуття, так чи інакше пов’язані з даним словом у власному життєвому досвіді читача, містить в собі збудники творчої активності [2: 170].

В єдності загального та індивідуального, конкретно-чуттєвого виявляється образність художнього слова. Це особлива естетична єдність. Естетичний підхід, естетична оцінка зображуваного – «це ... вирішальне багатство мистецтва. Будь-який факт життя, щоб стати фактом мистецтва, повинен отримати естетичне осмислення і втілення. Це вираження як в змісті, так і у всіх елементах форми художнього образу. Художній образ є втіленням істини в конкретно-чуттєвих формах» [7: 215].

Експресивність будь-якого слова-назви розглядається як із погляду його ономасіологічних функцій, так і з погляду функцій характеристичних. А. Мойсієнко

зауважує, що “слово-назва як результат пізнавальної діяльності людини може відбивати й інші характеристики, які не становлять його “власне” значення, і актуалізуються в процесі комунікації” [12: 34]. Експресивність – це “інтенсифікована (збільшена, підсилена) виразність, така психологічно й соціально мотивована властивість мовного знака, що деавтоматизує його сприйняття, підтримує загострену увагу, активізує мислення людини, викликає напругу почуттів у слухача (читача)” [15: 9].

Аналіз мовного матеріалу свідчить, що експресивність у мовотворчості Олеся Гончара пов'язана передусім з контекстом. Наприклад: *Звідти, з розвирваної хурделиці, попали просто в березневий каламут, у весняні багнища нічного прифронтов'я* [5:34]; *Барак, обшугований негодюю* [5:70]; *...Нетерпеливими будуться, щоб швидше закінчилась твоя хроніка буднів* [5: 17]; *Всю цю прокляту гітлерню як лизом злиже* [5: 54]; *...Старий любив похвалитись кадрами своєї молодості, коли фільмував він саму історію...* [5: 16]; *Іх, ніким не зафільмованих, воскресити й вивести на екран...* [5:15]; *Все це треба було зафільмувати, сама історія замовляла той кінодокумент* [5:15]; *...Йому вільно було вифантазувати на свій лад, прибукувались...* [5:53]; *Мгліє день* [5: 87]; *Хомичок, сміхун, забавляка, розкарячився, валянки роз'їхалися в снігу...* [5: 32]; *... Він подеколи ніби й шторму не помічає, шумів його не чує, увесь задивлений, заслуханий у щось приворожливе...* [5: 11]; *...І куля, що призначалась розчерепити голову тобі, тільки кавуна розірве, що ти його котив...* [5:26]; *Освітлювач був із тебе сумлінний, але як він тебе ганяв, той старий кінововк у гумових, завжди забাগнючених чоботях!* [5: 15].

Особливою експресивністю і характером уживання відзначаються такі лексеми, які є індивідуально-авторськими утвореннями. Якщо для звичайних слів головною функцією є номінативна, то для оказіоналізмів – експресивно-зображальна. При цьому індивідуально-авторські утворення несуть у собі інформацію про об'єкт, конкретно співвіднесений із об'єктом позамовної дійсності. Наприклад: *І щоранку несе в собі оту невситенну жагу вистежувати по берегу щось зовсім, може, незначне для нас...* [5: 11]; *Заплюжені, змордовані, в поруділих, закривавлених гімнастєрках...* [5: 18]; *Пошарудів, шукаючи кишеню розстеленої протхнутої конюшиною шинельчини...* [5: 63]; *Його найкраще висловила не зітхальниця-рецензентка, а проста полтавська селянка...* [с.12]; *Він, сіроокий хлопець-русочуб ішов у нічну до трактора* [5: 28]; *Повітря світиться, ряхтить, і бджолиність золота гуде в ньому* [5: 7].

В ономасіологічному аспекті оказіоналізми становлять не менший інтерес, ніж в експресивному. Тим більше, що експресивна якість у свою чергу виступає визначальним чинником для закріплення індивідуально-вживаного слова як оказіонально зумовленого [12: 35]. Наприклад, відприкметниковий іменник *невгамовець* органічно вписується у контекст тому, що він називає особу за конкретною емоційно-експресивною ознакою саме так, як вона ніколи не була названа: *...як він сам, старий неваговець, уже опиниться «за кадром»* [5: 16].

Експресивність багатьох оказіоналізмів Олеся Гончара нерідко пов'язана з метафоричним та синекдотичним осмисленням дійсності, напр.: *Щодня бачать дівчата на пошті цей гоголівський ніс і повняве, з недоспаюю блідизною обличчя* [5: 9]. *Не встигнувши згаснути, знову блискає, гримить, списами блискавок розламає ніч. Повінь голубого, повінь нічного спалахами затоплює волокнисте міжшмар'я. Стугонить небо..., а тюрма крізь грати всіх поверхів волає вгору до спалахів, до шалу небес* [5: 44]. Поява подібних оказіональних значень у сучасному мовознавстві пов'язується з “прийомом граматичного ‘одухотворення’ (персоніфікації) неживих предметів або властивостей, характерних для живих предметів” [10: 24].

Крім цього, письменник створює виразні оказіональні значення за допомогою інших мовних засобів, а саме:

– зміни синтаксичної функції слова, наприклад: *Цвіте ранньо, аж ніби протисезонно* [5: 10]; *З сивими скронями, з сивими куцуватими бровами, з-під яких засльознено голубіють пильні холодні очі* [5: 48]; *Оператор смутковито проводить школярикові постать* [5:12]; *Трохи картинно?* [5: 19]; *Але ж і картинність чого-небудь варта, якщо вона готова*

підтвердити себе такою ціною – власним життям [5:19]; Розумняца коняка, знає, куди і скільки їй іти... [5: 29];

– поєднанням в одне ціле семантично і стилістично несумісних морфем: З антики прямує в майбутнє... [5: 12];... неможливо вглядіти потрібну тобі людину в тій стихії все людськості, у хмаровищах відступу...[5: 25]; Лиш колюччям лісосмуг обнесена ця каторга степова [5: 53]; А ці накиннулися жажденим юрмищем [5: 47];

– різкого порушення словотвірних норм, а саме: Ти – документаліст, миттєвик [5:17]; От бач, який я вгадько...[5:47]; Боги війни, загадкові для всіх катюшники [5:56]; ...як тоді, з'явиться сюди в командирському блиску офіцера-катюшника [5: 57]; Теж старшим кінничим, – так розповідала бабуся [5:70]; Маленький капловухий геракл у каскетці [5:12];

– “відродження” згаслої продуктивності: Люди снують, як сомнамбули [5:37]; Дивився крізь душник у зоряну далеч і ніби вдихав пахощі всесвіту, і до сонячної давнизни [5: 53]; Зцюдова ніхто не втече [5: 52]; Сто тисяч безіменних, не пронумерованих, повержених у нічогість [5: 18].

Експресивність оказіоналізмів залежить від історичного та соціокультурного контексту, напр.: Боброва шапка, чорне, з небаченої лиснучої, ніби масної тканини пальто, підбите чорними лисицями, білі повстяні бурки, обсоюзені червоним сап'яном, такі бурки я бачив тільки на генералах [5:152].

Виділені нами оказіоналізми настільки багатозначні й експресивні, настільки пов'язані з недавнім радянським минулим, що кожен із них настроює на індивідуальне читацьке бачення і широкі коментарі. Стосовно деяких із них поняття контексту як мінімуму мовленнєвих умов є недостатнім. Для їх осмислення потрібне знання обставин життя народу, держави чи й цілої епохи.

Ступінь оказіональності, а значить і експресивності різних оказіональних слів Олеся Гончара неоднаковий. Це залежить від багатьох причин, які важко піддаються чітко сформульованим узагальненням. Незаперечним чинником, який забезпечує динаміку оказіональності, є порушення ряду нормативних обмежень. Чим менше здійснюється логіко-семантичних, структурних і формальних порушень при утворенні оказіонального слова, тим слабшою є оказіональність (а разом з нею і експресивність), і навпаки: “Ступінь експресивності, її вражаюча сила не піддаються точним вимірам. Ясно тільки, що вони бувають неоднаковими. З певними застереженнями виділяємо експресивність слабку, помірну і значну” [15: 14].

Оказіональні слова, утворені за високопродуктивними словотвірними моделями, містять у собі слабкий заряд експресивності і можуть наближатися до тієї межі, яка відділяє їх від неекспресивних слів, позбавлених емоційних, модальних, прагматичних, стилістичних та інших відтінків. До них належить частина оказіоналізмів на **-ість**: шпаркість [5: 28], бджолиність [5: 7], захмареність [5: 127]; **-юц(ий)**: гідюций [5: 50]; **-ння**: глодиння [5: 17], терпиння [5: 87]; **-иц(е)**: житловище [5: 7], руйновище [5: 15], розбойовище [5: 88], мурашниця [5: 37], розламище [5: 10], вировище [5: 7]; **-ття**: жахіття [5: 63], могуття [5: 32], передсвіття [5: 30].

Особливу увагу привертають слова, утворені на індивідуально-авторському, некодифікованому матеріалі, наприклад: людохвати [5: 80], нуждарі [5: 21], різнолюддя [5: 53]. Умовно їх можна кваліфікувати як такі, що мають значний вияв експресивності, наприклад: Пізніше ти й сам зазнаєш цього стану, цієї одержимості, вовчих хронікерських апетитів, які спершу тебе лише дивували [5:16]; Звідти, з розвированої хурделиці, попали просто в березневий каламут, у весняні багнища нічного прифронтов'я [5:34].

На думку В.А. Чабаненка, “у нормативному загальнонародному словотворенні існує ряд обмежень: логіко-семантичних, семантико-стилістичних, структурних і чисто формальних. При ненормативному (оказіональному) словотворенні з лінгвостилістичних міркувань ці обмеження свідомо знімаються” [15: 119]. Внаслідок зняття названих обмежень і виникає мовленнєва експресія. Як зауважує далі вчений, експресивність оказіоналізмів залежить не лише від характеру порушення словотвірних норм, а й від “вторинної (наступної) структурно-стилістичної обробки та від способу введення його в контекст” [15: 120].

Отже, проаналізовані нами оказіональні експресивні художніх текстів Олесь Гончара свідчать про великий талант автора створювати образи, які тяжіють до прекрасних людських якостей, уміння відсіювати все буденне і сіре. Подальшого дослідження потребують емоційно забарвлені лексеми та фразеологічні сполуки, які використав Олесь Гончар для створення ідіостилю.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Сов. энциклопедия, 1966. – 607 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. Білодід І.К. Мова і мистецтво. Мова як мистецтво // Мовознавство. – 1978. – №5. – С. 20–29.
4. Бойко Н.І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні. – Ніжин, 2002.
5. Гончар О. Циклон. Тронка. Собор: Романи. – К.: Рад. шк., 1990. – 592 с.
6. Григорьев В.П. Словообразование и смежные проблемы языка поэта. – М.: Наука, 1986. – 255 с.
7. Дремов А.Н. Специфика художественной литературы. – М.: Просвещение, 1994. – 200 с.
8. Кочерган М.П. Слово і контекст: лексична сполучуваність і значення слова. – Л.: Вища школа, 1980. – 182 с.
9. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – 2-е изд. перераб. – М.: Просвещение, 1988. – 188 с.
10. Лыков А.Г. Оказионализм и языковая норма // Грамматика и норма. – М., 1977. – С.62–83.
11. Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка: Збірник наукових праць, присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я.Срмоленко / Відп. ред. академік НАН України В.Г.Скляренко. – К., 2007. – 528 с.
12. Мойсєєнко А.К. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. – Умань, 2008. – 280 с.
13. Стишов О.А. Відфраземні деривати-неологізми в сучасній українській мові // Мовознавство. – 1990. – №2. – С. 64–66.
14. Чабаненко В.А. Норми словотворення і мовна експресія // Мовознавство. – 1980. – №2. – С.13–20.
15. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. – Запоріжжя: ЗДУ, 1993. – 215 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Попова – доцент кафедри української мови Інституту філології Бердянського державного педагогічного університету, кандидат педагогічних наук.

Наукові інтереси: функціональна лексикологія української мови.

КЛАССИФИКАЦИОННОЕ ВЕРБАЛЬНОЕ ОСВОЕНИЕ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ ВОСТОЧНЫМИ СЛАВЯНАМИ В XI – XVII ВВ.

Наталья ПРУТКАЯ (Николаев, Украина)

У статті аналізується один із принципів класифікаційного членування тваринного світу в письмових пам'ятках східних слов'ян XI – XVII ст. (протиставлення дикі тварини – свійські тварини) на прикладі номена «живот» та його похідних.

The article analyses one of the principles of classified division of animal world in written works of western Slavonians of XI–XVII centuries (cotraposition of wild animals – domestic animals) using the stem “zhivot” and its derivatives.

Исследования лингвистической по своей природе ментальности актуальны и ведутся учеными различных научных направлений. Слово в его соотношении с разнообразными аспектами человеческой мысли и бытия является предметом изучения лингвистической философии, лингвокультурологии, этнолингвистики (см. работы Постоваловой В.И., Радченко О.А., Рамишвили Г.В., Толстого Н.И., Топоркова А.Л., Цивьян Т.В., Яковлевой Е.С.). Для лингвиста чрезвычайно важен анализ лексики конкретного языка, в частности отдельных лексико-семантических групп или отдельных слов, так как именно в лексическом составе языка заложены концептуальные знания о действительности, накопленные народом за долгое время своего исторического существования.

Внимание к лексико-семантическим процессам в языке именно преднационального периода не случайно. XI – XIV века представляют интерес в плане изучения генетических корней трех восточнославянских языков как основы ментальности будущих наций. Метод сопоставления различных культур и выбор типологических признаков должен быть многоуровневым и охватывать различные периоды отечественной истории, начиная с XI века – времени появления оригинальных памятников национальной культуры. В XV – XVII века формируются основы национального научного и бытового словаря русского, украинского и белорусского языков, происходит отбор семантически емких и стилистически выразительных слов в общенародный лексический фонд.

Исследования познавательной деятельности человека, которая формируется и осуществляется с помощью языка, в свете теории лингвистической относительности небесспорны и носят дискуссионный характер. Однако концепция языка В. фон Гумбольдта,